

Мунтян Л. В.,

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці

СПІВВІДНОШЕННЯ ТЕРМІНІВ КОНЦЕПТ-ЗНАЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті розглянуто дефініції концепту та значення, зроблено спробу порівняти їх структуру, методи дослідження. Визначено співвідношення даних понять у працях відомих лінгвістів та когнітологів.

Ключові слова: *концепт, значення, мовна картина світу, концептуальна картина світу.*

В статье рассмотрены дефиниции концепта и значения, сделано попытку сравнить их структуру, методы исследования. Определены соотношения данных понятий в трудах известных лингвистов и когнитологов.

Ключевые слова: *концепт, значение, языковая картина мира, концептуальная картина мира.*

The definitions of concept and meaning are considered in the article, an attempt to compare their structure, research methods is made. The relation between these two concepts is determined corresponding to the works of famous linguists and cognitologists.

Key words: *concept, meaning, lingual and conceptual world picture.*

Проблеми співвідношення мовних і когнітивних категорій знаходяться в центрі уваги сучасної лінгвістики, логіки, філософії, психології та багатьох суміжних наук вже давно. Цей факт свідчить про багатоаспектність та складність відношень між згаданими категоріями, а також їх важливість для визначення зв'язку мови із свідомістю, що становить особливий інтерес для когнітивної лінгвістики.

Метою статті є визначення відмінностей між поняттями «концепт» і «значення». Поставлена мета передбачає розв'язання наступних **завдань**: 1) дати визначення концепту та значенню; 2) порівняти їх структуру та методи дослідження; 3) виокремити спільні та відмінні риси даних понять, їх співвідношення у сучасних лінгвістичних дослідженнях.

Співвідношення понять «концепт» та «значення» беззаперечно стосується зв'язків між мовою та мисленням, мовою та свідомістю. Як відомо, мова є засобом пізнання навколишнього світу та нерозривно пов'язана зі свідомістю. Мислення є складовою свідомості. Мова та мислення тісно пов'язані між собою, проте їх зв'язки не є прямолінійними. Таким чином ці два поняття не є тотожними. На думку науковців існує три типи мислення: образне, поняттєве та технічне [8]. Поняттєве мислення властиве лише людині, в той час як образне мислення притаманне й тваринам. Тобто, мова не є єдиною формою мислення, адже мислення може бути невербальним (образним). На думку С.Д. Канцельсона, в мозку людини свідомість і мова формують дві відносно самостійні області, кожна з яких має свою пам'ять і свої засоби активізації. Знання закодовані в пам'яті певним чином. Так, знання, набуті людиною в процесі життєвого досвіду, частіше за все зберігаються у вигляді образів, а теоретичні знання – у вигляді понять, що нашаровуються на раніше засвоєні знання, формують зв'язки між собою. Основні знання, що зберігаються в так званій «мовній» пам'яті, це знання слів та їх значень. Саме тому мовні значення є дуже важливими елементами мовленнєво-мислинного процесу [1, с. 146]. Таким чином, можна побачити, що мовні та когнітивні процеси знаходяться в складних багатоаспектних відношеннях, проте не ототожнюються.

Проблема співвідношення концепта та значення знаходиться в одній площині разом із проблемою розрізнення концептуальної і лексико-семантичної інформації, співвідношення мовних і когнітивних категорій. Значення, як мовна категорія, характеризується тісними зв'язками з такими немовними категоріями, як свідомість, реальність та психологічні процеси. Труднощі визначення даного терміну базуються на його використанні як у лінгвістиці, так і у психології, соціології, філософії. Проте, варто зазначити, що лінгвістична наука зосереджує свою увагу саме на аналізі значення слова.

Для дослідження зв'язків між поняттями «значення» та «концепт» вважаємо за необхідне навести дефініції терміну «значення». У словнику Т. В. Матвєєвої зазначено: «Значення – це відображення тієї чи іншої реалії (предмета, дії, ознаки та ін.) в мові, план змісту мовного знаку. Формується в результаті встановлення зв'язку відображення фрагменту реальності в свідомості з визначеною звуковою формою і стабільності даного зв'язку» [9, с. 117]. Ще більш вичерпну дефініцію знаходимо у великому енциклопедичному словнику В. Н. Ярцевої. Вчена, чітко розділяючи поняття граматичного та лексичного значення, пише, що лексичне значення є продуктом мисленнєвої діяльності людини, воно пов'язане з редукцією інформації свідомістю людини, а в особливості з зрівнянням, класифікацією, узагальненням [Ярцева 1998: 261]. Поняття концепту в енциклопедичній статті словника когнітивних термінів визначається: «Це термін, що служить для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відбиває знання і досвід людини: оперативно-змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відбитої в людській психіці» [7, с. 90].

З вище зазначених дефініцій можна побачити, що і концепт, і значення, представляють собою відображення свідомості та зв'язані з процесами когніції. Вони відображають об'єктивну та суб'єктивну дійсність та являють собою результат пізнавальної діяльності людини.

О. О. Селіванова визначає значення як «психоментальний фрагмент колективної етносвідомості, що конвенційно закріплений за певною мовною формою й завдяки чому існує в індивідуальній психосвідомості в різних способах застосування» [14, с. 169]. При цьому науковець зазначає, що в когнітивній лінгвістиці зна-

чення розглядається, як одиниця семантичного модуля ментального лексикону, пов'язана через процесор із концептуальною системою.

Як бачимо з вище зазначених джерел, науковці єдині в питанні обов'язкового закріплення за певним значенням певної звукової форми. Що стосується концепту, то він може бути вираженим і невербально (за допомогою образів, фреймів та інших когнітивних структур). З іншого боку, концепт, як ментальна категорія, об'єктивується засобами лінгвістичних категорій та визначається ними. Концепт є одиницею когнітивного рівня, таким чином, він вбирає все, що стосується процесів пізнання та мислення та відображає знання у формі значення. Погоджуючись з М. М. Болдиревим та О.С. Кубряковою, вважаємо вірним протиставлення концептуального та семантичного рівня репрезентації знань, адже концептуальний рівень потребує більшого рівня абстракції.

Зауважимо, що на даному етапі розвитку лінгвістичної науки, вчені проте розрізняють лексикографічне та психолінгвістичне значення. Виокремленням цих двох значень цікавився ще О. О. Потебня. Він розрізняв «загальнонародне», «близьке» значення слова та «дальне», що включає емоційні та чуттєві характеристики. При цьому вчений вважав, що потрібно досліджувати лише «близьке» значення слова, так як його «дальне» значення співвідноситься зі сферою немовного знання [12, с. 47]. Сьогодні чітко розмежування значення на лексикографічне та психолінгвістичне знаходимо у І. А. Стерніна та З. Д. Попової. Лексикографічне значення формують лексикографи, дотримуючись принципу редукаціонізму, тобто зводячи найбільш частотні та вживані компоненти значення та виключаючи ті, які є оказіональними чи індивідуально-авторськими. При цьому лексикографічне значення є за своїм об'ємом меншим, ніж значення, яке існує у свідомості людей, тобто являє собою низку найбільш загальновідомих компонентів значення. Психолінгвістичне значення включає всі семантичні компоненти, що зв'язані з певною фонологічною формою у мовців. Проте, концепт формує як лексикографічне, та і психолінгвістичне значення. До складу концепту входять не лише усвідомлені і використувані в мовленні семантичні компоненти, що зв'язані з певним словом, але і ознаки, що складають особисту інформаційну базу людини, її енциклопедичні знання [11]. При цьому ці знання можуть не асоціюватися з певним словом (назвою концепту) при його першому згадуванні, але проявлятися під час рефлексії носія мови чи психолінгвістичних експериментів. Про значення, як складову концепту пише і Р. Джакендоф, один із основоположників когнітивної семантики: «Семантичні структури – це частина концептуальних структур, та частина, що має вербальне значення» [15, с. 19]. З твердженням, що концепт є значно ширшим за значенням, погоджується і російський вчений С. А. Аскольдов [2, с. 270].

Концепт, окрім предметної віднесеності, що характерна і значенню, включає і комунікативно важливу інформацію. До концепту входить прагматична інформація мовного знаку, що зв'язана з його експресивною функцією. Концепт одночасно є феноменом культури та акумулює її надбання. Культурна складова концепта, як необов'язкова, все ж відіграє важливу роль. Такі науковці, як Є. С. Яковлева, Ю. С. Степанов, В. А. Маслова, С. Г. Воркачев погоджуються, що більшості концептів притаманна культурна складова. На думку С. Г. Воркачева, виокремлення концепту, як ментального утворення з лінгвокультурною специфікою є закономірним кроком в становленні антропоцентричної парадигми лінгвістичних знань [4]. Тобто, культура народу, його досвід зберігаються у вигляді концептів, адже концепт є енциклопедичним по своїй суті, тобто включає фонові знання, що тим чи іншим чином зв'язані з певним концептом. Погоджується з цією думкою і Д. С. Лихачев, який вважає, що концепт утворюється шляхом взаємодії словникового значення слова з власним досвідом людини і спільноти, в якій вона живе [8]. Аналогічне припущення знаходимо і у А. М. Приходько: «у широкому розумінні концепт інтерпретується як нашарування ціннісних конотацій на значення слова» [13, с. 56].

Певні відмінні ознаки значення та концепту можна виявити, порівнявши внутрішню та зовнішню форму значення та концепту. Як відомо, зміст концепту формують когнітивні ознаки, що відображають явища дійсності. Значення слова ж складається із сем, що репрезентують в мовленні окремі когнітивні ознаки, що формують зміст концепта. Проте компоненти лексичного значення виражають концептуальні ознаки концепту не повністю. М. В. Піменова порівнює значення і концепт з видимою і невидимою частиною айсбергу. Складові значення можна виділити за допомогою співвіднесення з денотативним значенням, концепт при цьому не ділиться на окремі значення, має цілісний характер і містить когнітивні ознаки. Значення ділиться на семи, воно характеризує смисловий зміст конкретного слова, в той час як концепт характеризує зміст групи мовних засобів, що його об'єктивізують [10].

На нашу думку, варто також порівняти методи дослідження значення та концепту. Концепт можна описати за допомогою інтроспективних, логічних, контекстуальних, методів семного аналізу, а також прийомами експериментальних досліджень. Значення не описують за допомогою експериментальних методів, його формулюють, перераховуючи найважливіші диференційні ознаки; концепт описують за допомогою когнітивної інтерпретації експериментального мовного матеріалу [11, с. 102-103].

Багато сучасних лінгвістів, що займаються дослідженнями в царині когнітивної концептології, погоджуються, що концепт належить свідомості людини і є оперативною одиницею пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи, всієї картини світу, відображеної в людській психіці [7, с. 89]. Тобто він є результатом взаємодії значення слова у процесі пізнання світу, у призмі особистого та колективного досвіду.

Відношення концепту та значення визначаються, як відношення цілого та його частин, при цьому значення представляє концепт у мові. При переході до антропоцентризму концепт, що часто ототожнювався із значенням слова, звузив свій об'єм і розширив свій зміст. При цьому концепт набув характерних лише йому рис та став окремим терміном, що сьогодні закріпився в наукових колах лінгвістів. Саме зміна наукової парадигми потребувала переосмислення даних категорій, враховуючи їхню інтердисциплінарність та інтегративність. Варто також підкреслити, що саме гетерогенність концепту є причиною неоднозначності його визначення.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в дослідженні актуалізації англійських концептів у науковому та публіцистичному дискурсах.

Література:

1. Алефирено Н. Ф. Современные проблемы науки о языке: учебное пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта: Наука, 2005. – 416 с.
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология. – М. : Academia, 1997. – С. 267-279.
3. Большой энциклопедический словарь [гл. редактор В. Н. Ярцева]. – 2-е изд. – М. : Большая российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
4. Воркачев С. Г. Культурный концепт и значение // Труды Кубанского государственного технологического университета. – 2003. – Вып. 2. – Т. 17. – С. 268-276.
5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підручник, 2-е видання / М. П. Кочерган. – К. : «Академія», 2008. – 368 с.
6. Краткий словарь когнитивных терминов / [Под общей редакцией Е.С. Кубряковой]. – М. : МГУ, 1997. – 246 с.
7. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М. : РАН, Ин-т языкознания, 1997. – 326 с.
8. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М. : «Академия», 1997. – 281 с.
9. Матвеева Т. В. Полный словарь лингвистических терминов / Т. В. Матвеева. – Ростов н/Д : Феникс, 2010. – 562, [1] с. – (Словари).
10. Пименова М. В. Концептуальные исследования. Введение : учеб. пособие. / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – М. : Флинта: Наука, 2011. – 102 с.
11. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 314 с.
12. Потехина А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потехина. – М. : Академии наук СССР, 1941. – Том 4. – 320 с.
13. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
15. Jackendoff R. Semantics and Cognition / R. Jackendoff. – Cambridge : MIT Press, 1983. – 283 p.